MAGYAR NYELV

122. ÉVF. 2026. ŐSZ 3. SZÁM

A mássalhangzó-gyengülések rejtélyes világa*

1. Bevezetés. A mássalhangzókat érintő történeti változások egy csoportját avagy típusát *gyengülés*-nek (*leníció*-nak) nevezik, legalábbis a diakrón és az elméleti fonológia egyes iskoláiban. Nem mindenki tekinti az ide sorolt folyamatokat egységes jelenségkörnek, és akik annak tekintik, azok között sincsen feltétlenül egyetértés abban, hogy egészen pontosan mely folyamatok tartoznának hozzá. Itt három oldalról fogjuk áttekintő jelleggel tárgyalni a mássalhangzó-gyengülések kérdését: először is magát a fogalmat, definícióit és kiterjedését járjuk körbe; utána néhány érdekesebb esetet veszünk górcső alá; utoljára pedig röviden tágabb kontextusba helyezzük, és a nyelvi változások általánosan reduktív jellegére vetünk egy pillantást. A tárgyalás távolról sem lesz kimerítő, inkább az áttekinthetőségre törekszünk; számos fonetikai, fonológiaelméleti és tudománytörténeti kérdést csak röviden fogunk érinteni, a magánhangzók gyengüléséről pedig egyáltalán nem ejtünk szót. Az ajánlott szakirodalom természetesen minden ponton segítheti a további tájékozódást (l. elsősorban is Brandão de Carvalho – Scheer – Ségéral eds. 2008, Cser 2026).

2. A gyengülés fogalma. A legtágabb értelemben gyengülésnek azokat a változásokat nevezzük, amelyek során egy szegmentum egyre kevésbé mássalhangzós jellegűvé válik. Csökkenhetnek vagy egyenesen el is veszhetnek olyan mozzanatok, mint a zöngétlenség, az akadályképzés vagy a zörejesség. Az ilyen változásokat különösen akkor szokták a gyengülések közé sorolni, ha bizonyos tipikus környezetekben történnek, különösen is magánhangzók között, szó végén vagy mássalhangzó előtt. Ha a legjellegzetesebb konkrét gyengülési folyamatokat próbáljuk felsorolni, a lista körülbelül az (1)-ben látható módon alakul.[1]

* Előadásként elhangzott a Magyar Nyelvtudományi Társaság közgyűlésén, 2026. február 24-én (ELTE, Budapest).

[1] Az ellenkező irányú folyamatokat *erősödés*-nek (*fortíció*-nak) szokták nevezni, kivéve az utolsót, hiszen az szegmentum betoldását jelenti.

Magyar Nyelv 122. 2026: 257–268. DOI: https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2026.3.257

(1) zárhang > réshang
zöngétlen zörejhang > zöngés zörejhang
réshang > approximáns
nazális > approximáns
zörejhang > likvida
gemináta > egyszerű mássalhangzó
valódi mássalhangzó > félhangzó
szájüregi mássalhangzó > glottális mássalhangzó
mássalhangzó > ∅

Maga a fogalom a 19. századi romanisztikából, keltológiából, görög és latin nyelvészetből látszik származni (PASSY 1890; THURNEYSEN 1898, 1909; NYROP 1899; PEDERSEN 1909 stb., l. HONEYBONE 2008), bár a hangok eltérő „erőssége" egy ókorra visszamenő metafora (FÓNAGY 1963: 12–14). Olyan – összefüggőnek tekintett – jelenségcsoportokra alkalmazták, amilyet a latin magánhangzóközi [k] hang sorsa példáz a leánynyelvekben (l. a 2. példát: CSER 2003: 16).

(2) latin *focus* 'tűzhely' > o. *fuoco,* p. *fogo,* sp. *fue*[ɣ]*o,* fr. *feu* 'tűz'
[k] > [g] > [ɣ] > [ɯ] > ∅

Szembeötlő, hogy a magyar nyelvészeti hagyományban nem vert gyökeret a gyengülés fogalma, annak ellenére, hogy a nyelv korai története számos ide sorolható változást mutat. Helyette az egyes résztípusait szokás megnevezni, úgymint vokalizáció, zöngésülés, spirantizálódás. A ritka kivételek egyike KIS (2015: 112): „A lenizáció (leníció) során a mássalhangzók »gyengülése« (tkp. szonoritásának növekedése) következik be. »Erős« az a mássalhangzó, amelyik képzésében, akusztikájában a magánhangzóktól a legtávolabb van. A lenizáció tehát tulajdonképpen a magánhangzókhoz való közeledést jelenti." Annál is érdekesebb ez, mert a magyar történeti és összehasonlító nyelvtudomány hőskorában, a 19. században a kifejezés még használatba került. BUDENZ finn nyelvtanában (1. kiadása 1873-ban Rövid finn nyelvtan, 2. kiadása 1880-ban Finn nyelvtan címen) „mássalhangzó-gyengülés (ún. lágyulás)" néven vezeti be a finn fokváltakozást (1880: 4). Nyelvtana későbbi kiadásaiból, melyeket halála után SZINNYEI JÓZSEF dolgozott át (pl. 5. kiadás: 1900), a *gyengülés* mint terminus eltűnik, helyette mássalhangzó-váltakozásokról van szó (ezeken belül azonban erős és gyenge fokról; l. BUDENZ 1900: 6).

A mai magyarországi nyelvtudományban elsősorban az elméletibb irányultságú fonológiában van jelen, sőt játszik esetenként központi szerepet a fogalom (pl. CSER 2003; SZIGETVÁRI 2008a, 2008b; BALOGNÉ BÉRCES 2011, 2022; BALOGNÉ BÉRCES – HONEYBONE 2012). Egyes fonológiai iskolák (pl. természetes fonológia, kormányzásfonológia) általában véve az egyik legáltalánosabb (ha nem a legáltalánosabb) folyamattípusnak tekintik az emberi nyelvek fonológiájában (l. a korábbi irodalomból DRESSLER–SIPTÁR 1998; SZIGETVÁRI 1998).

A gyengülés fogalmával kapcsolatban a legfőbb kérdés tulajdonképpen ez: tudjuk-e az „erőt" (vagy valamilyen skaláris tulajdonságot, amelyet megfeleltetünk neki) az egyes hangváltozásoktól függetlenül definiálni? Ha nem, nyilván sú-

lyos problémába ütközünk, hiszen innentől kezdve minden, amit a gyengülésekről mondunk, körben forgó érvelésen fog alapulni. Az ilyen értelemben vett megalapozás kérdésére sokféle válasz született; itt csak mintegy madártávlati áttekintésre vállalkozhatunk. A megközelítéseknek nagy általánosságban kétféle típusát látjuk: az egyik a fonetika (artikuláció vagy akusztikum), a másik a fonológia (azaz absztraktabb kategóriák) felől tesz kísérletet a gyengülés fogalmának megalapozására. A fonetikai megközelítések jellemzően vagy az artikulációs cél el nem érését tekintik a gyengülés lényegének („target undershoot", l. Donegan–Stampe 1979; Browman–Goldstein 1986, 1989; Kirchner 1998; Lavoie 2001; Bauer 2008), vagy az akusztikai redukciót (Lavoie 2001; Kingston 2008; Katz 2016). Az előbbi nyilvánvalóan csak szinkrón módon értelmezhető, történetileg nem, hiszen ha egy szegmentum „gyengült" változata már olyannyira elterjedt, hogy normatívnak kell tekintenünk, onnantól kezdve ez a változat az artikulációs cél: a múlthoz a tényleges hangképzésben nem viszonyíthatunk. Az utóbbi pedig nem annyira egyes hangokra, mint inkább szekvenciákra nézve értelmezhető: egyes szegmentumoknál tulajdonképpen nő az akusztikai információ mennyisége, amennyiben például egy réshang akusztikai energiája nagyobb, mint egy zárhangé; egy magánhangzóé nagyobb, mint egy mássalhangzóé; és így tovább.

A fonológiai megközelítések kiindulhatnak például a jegy- vagy elemösszetételből. Ez természetesen minden esetben valamilyen konkrét ábrázolási elmélethez kell, hogy kötődjék, azaz explicit modellt kell előzetesen alkotni arról, hogy milyen típusú szegmentumok milyen jegyekből vagy elemekből állnak, és ezek az alkotóelemek – esetlegesen – milyen szerkezetbe rendeződnek (l. pl. Harris 2003; Scheer–Ségéral 2008). Más fonológiai megközelítések kiindulhatnak a hangzósság fogalmából, ez utóbbi azonban önmagában is meghatározásra szoruló fogalom (l. Cser 2003; Parker 2008, 2011; Kis 2015). Külön típusnak lehet tekinteni a „holisztikus" meghatározásokat, amelyek eleve adottnak veszik a hangváltozások egy nagyobb halmazának összetartozását. A leghíresebb ezek közül minden bizonnyal a Hyman (1975: 165) által idézett, ott Theo Vennemann-nak tulajdonított meghatározás, mely szerint X gyengébb szegmentum Y-nál, ha Y az eltűnés (kiesés, törlés) felé tartó diakrón úton átmegy X stádiumon. Ezzel a meghatározással elvi probléma az, hogy hosszú távú szekvencialitást feltételez a nyelvben, ami nehezen értelmezhető (bár l. lentebb a változások reduktív jellegének magyarázatát). Konkrétabb probléma az, hogy majdnem bármilyen folyamat és annak az ellenkezője is lehet ilyen értelemben gyengülés, hiszen például a [t] > [d] és a [d] > [t] változás is eredményezhet olyan hangot, amely később kiesik (az elsőhöz pl. [t] > [d] > [ð] > ∅, a másodikhoz pl. [d] > [t] > [θ] > [h] > ∅). Avagy mihez kezd ez a definíció a hosszú távon körbeérő változásokkal, amilyen a (3) példában látható?

(3) ie. [t] > ősgerm. [θ] > [ð] > nyug. germ. [d] > ófn. [t] (pl. la. *pa̲ter* ~ n. *Va̲ter* 'apa')

Ebben az esetben sok száz év alatt a Grimm-törvény ([t] > [θ]), a Verner-törvény ([θ] > [ð]), a nyugati germán erősödés ([ð] > [d]), majd az ófelnémet mással-

hangzó-eltolódás ([d] > [t]) visszatért ugyanahhoz a hanghoz, ahonnan az indoeurópai alapnyelv indult. Ebben a láncban tehát a vennemanni értelemben mi volna gyengülés és mi volna erősödés?

A gyengülés fogalmának ezt a rövid tárgyalását egy általános megjegyzéssel zárjuk. Bármilyen erősségi skálát használunk is, bármilyen módon határozzuk meg azt a tulajdonságot, amelyet a gyengülés elvileg konzisztensen egy irányban változtatna, bizonyos hangtípusok valószínűleg mindig ki fognak maradni a modellünkből. Sok évtizedes tapasztalata ez a fonológusoknak (l. LAVOIE 2001; SZIGETVÁRI 2008a; PARKER 2011): bármilyen nagy és bármilyen színvonalas a téma irodalma, a mai napig vitatott kérdés, hogy hol is kellene elhelyeznünk a sorban az aspiráltakat, a glottális hangokat, az ejektívákat, a zöngétlen szonoránsokat, a csettintőket – és a sort még folytathatnánk.

3. A gyengülés néhány esete és a környezetek kérdése. Mielőtt néhány példát bemutatnánk, a környezet kérdéséről kell szót ejtenünk, hiszen ez lényegében minden feltételezett eset megítélésében fontos szerepet játszik. Ahogy fentebb már említettük, tipikusan gyengülést előidéző környezetnek szokás tekinteni a két magánhangzó közötti pozíciót, a szótagvégi (mássalhangzó előtti) pozíciót és a szóvégi pozíciót. Ezek közül a magánhangzóközi helyzet a legkevésbé vitatott: ha egy hangváltozás csak ebben a pozícióban játszódik le, az lényegében kivétel nélkül mindig a fentebbi, (1)-ben felsorolt változások valamelyike szokott lenni. A többi fonológiai környezet pontos szerepe már nem ennyire egyértelmű. Ha az eredeti zöngétlen zárhangokat érintő rekonstruált ősmagyar változások jól ismert rendszerét tekintjük (1. táblázat, vö. BÁRCZI 1958: 113–125; E. ABAFFY 2003: 117–129), jól látható, hogy az általában erős pozíciónak tekintett szókezdő helyzet is idézhet elő gyengülést.

1. táblázat
Az eredeti zárhangok fejleményei az ómagyarban

	#_	V_V	N_V
p	f	v	b
t	t	z	d
k	k/h	ɣ	g

A magánhangzóközi és a nazális utáni helyzet egyöntetűen gyengüléshez vezetett, a szókezdő helyzetben azonban a [t]-nél egyáltalán nem ment végbe a változás, a [k]-nál a következő magánhangzó függvényében, a [p]-nél viszont általánosan.

Összetettebb problémát jelent az ősgermánban lezajlott, Verner-törvény néven ismert hangsúlyfüggő réshang-zöngésedés, különösen, ha összehasonlítjuk az óangolban másként lezajlott hangsúlyfüggő réshang-zöngésedéssel. A Verner-törvény esetében a magánhangzók vagy szonoránsok szomszédságában álló réshangok zöngéssé váltak, kivéve, ha a közvetlenül őket megelőző magánhangzó hangsúlyos volt. Az óangolban (amely természetesen maga is germán nyelv) viszont

a magánhangzók vagy szonoránsok szomszédságában álló réshangok éppen akkor váltak zöngéssé, ha a hangsúly megelőzte őket. Sematikusan a különbséget a (4)-ben ábrázoljuk, a 2. táblázatban pedig egy komplexebb példasort mutatunk be az indoeurópai alapnyelvből kiindulva; az utóbbiban a félkövérrel kiemelt alakok mutatják a Verner-törvény és az óangol zöngésedés hatását.[2]

(4) ősgermán: **ása* > **ása* ↔ **asá* > **azá* (Verner-törvény)
óangol: **ása* > *áza* ↔ **asá* > *asá*

2. táblázat
Az indoeurópai **gews-* 'választ, kipróbál' gyök néhány alakjának fejlődése

	indoeurópai >	ősgermán >	óangol >	mai angol
Sg1Impf	**géws-ō*	**kéus-ō*	***ćéo*[z]*-e***	*choose, chose*
Sg3Impf	**géws-eti*	**kéus-iθ*	*ćíes-t*	
Sg1Perf	**góws-a*	**káus-a*	*ćéas*	
Pl3Perf	**gus-ńt*	****kuz-ún***	*cúr-on*	
Adj	**gus-ón-*	****kuz-án-***	*cór-en*	

Ha tehát ezeket az adatokat tekintjük, részint megismételve és kiegészítve a 3. táblázatban, azt látjuk, hogy ugyanaz a környezet (a réshangot követő hangsúly) az egyik esetben kiváltja, a másik esetben pedig éppenhogy akadályozza a réshang zöngésedését.

3. táblázat
A Verner-törvény és az óangol zöngésedés ellentétes működése

Verner-törvény:	**gówsa* > **káusa* > *ćéas*	↔	**gus-ńt* > **kuzún* > *cúron*
óangol zöngésedés:	**kéus-ō* > *ćéo*[z]*-e*	↔	**ga-séhwan* > *geséon* 'lát'

Ennek a látszólagos ellentmondásnak a feloldására csak nemrég született sikeresnek tekinthető kísérlet. IVERSON és SALMONS (2003a) (l. még HOLSINGER 2008; HONEYBONE 2012) meggyőzően érvelnek amellett, hogy a két változás esetében a feltételek csak látszólag azonosak: alapos elemzésük kimutatja, hogy sem a hangsúly természete, sem a laringális kontraszt mibenléte, sem pedig maga a változás nem ugyanaz a két esetben. Részletesen itt természetesen nem ismertetjük az elemzést, lényege azonban a következőkben foglalható össze. A hangsúly a korai ősgermánban még tonális lehetett (az indoeurópaiból öröklött módon), az óangolban azonban már nyomatéki, ami önmagában erősen eltérő prozódiai környezeteket jelent a két korszakban. Az óangolban a réshang zöngéssége avagy zöngétlensége a prozódiai egységek határát jelöli: kissé leegyszerűsítve a dolgot,

[2] Még az ősgermán korszakon belül, de már a Verner-törvény működését követően a tő elejére vonódott a hangsúly; ezt föntebb az óangol példákon jelöljük.

hangsúlyegység (azaz láb) elején zöngétlenek, azon belül pedig zöngések voltak. Az ősgermánban a réshangok passzív zöngésedésen mentek keresztül, kivéve ha valami ezt aktívan akadályozta; jelen esetben ez egy megelőző magas tónus volt (amit a későbbi fejlemények alapján egyszerűen hangsúlynak szoktunk nevezni).

Ilyen példák alapján teszi HONEYBONE (2012) azt az általánosítást, hogy a gyengülés nem erős értelemben környezetfüggő változás, hanem alapértelmezett mozgási iránya a mássalhangzóknak. A gyengülések az általa használt terminológia szerint nem a környezetfüggő, hanem az ún. gyengén környezetfüggetlen hangváltozások közé tartoznak (CSER 2010 ugyanezt a típust *negatívan környezetfüggő*-nek nevezi): ha valami ezt aktívan nem akadályozza, akkor a mássalhangzók mintegy „maguktól" az adott irányba indulnak. Ezzel szemben az vethető fel, hogy ha így lenne, vélhetően gyakoribbak volnának a környezetfüggetlen gyengülések (pl. sémi *[p] > arab [f] minden környezetben); ezt azonban a tapasztalat nem támasztja alá.

A szóvégi helyzetben történő változások besorolása szintén vitatott részlete a gyengülések elemzésének. A szóvégi környezetet általában „gyenge" pozíciónak tartják, hasonlóan a magánhangzóközi helyzethez (l. többek között ESCURE 1977; KIRCHNER 1998; LAVOIE 2001; SZIGETVÁRI 2008b). Ebben a környezetben ugyanakkor a legjellegzetesebb folyamat, amely a mássalhangzókat (különösen is a zörejhangokat) érinti, a zöngétlenedés, márpedig a zöngétlen mássalhangzókat senki nem tartja gyengébbnek a zöngéseknél.

A szóvégi zöngétlenedés fonetikai vagy funkcionális alapjai jól ismertek (BLEVINS 2004, 2006; IVERSON–SALMONS 2007). A szóvégi zöngétlenedés frázisvégi zöngétlenedésre vezethető vissza, amennyiben frázisvégen gyakran tapasztalható 1. vagy valamilyen specifikus laringális eszköz (aspiráció, glottalizálás) megjelenése; 2. vagy a mássalhangzók nyúlása; 3. vagy a zárhangok felpattanásának elmaradása. Mindhárom jelenség akadályozhatja úgy a zönge fenntartását, mint az észlelését. A frázisvégi zöngétlenedés kiterjesztése a szóvégi pozícióra már nem fonetikai folyamat, hanem analógiás átvitel; alapja minden bizonnyal az lehet, hogy a nyelvelsajátítás kritikus időszakában sok rövid megnyilatkozást hall egy gyermek, így számára a frázis és a szó terjedelme könnyen egybeesik. Az alapvető kérdésre ugyanakkor a fonetikai magyarázat nem ad választ: gyengülés vagy erősödés a szóvégi zöngétlenedés?

IVERSON és SALMONS (2003b, 2007) kiváló elemzésében arra a következtetésre jut, hogy mindkettő lehet, mégpedig az adott nyelv laringális kontrasztjai rendszerének függvényében. A különbséget két közeli rokon nyelv, a német és a holland példáján keresztül mutatják be. A két nyelvben a közönségesen zöngés–zöngétlen kontrasztnak nevezett megkülönböztetést elemzésük szerint két különböző jegy hordozza. Míg a németben a „zöngétlen" hangok hordozzák a [tág hangrés] jegyet, a „zöngések" nem hordoznak semmilyen laringális jegyet; utóbbiak tehát nem zöngések a szó szoros értelmében, hanem fonológiailag jelöletlenek, legföljebb passzívan zöngésednek magánhangzós környezetben. A hollandban ezzel szemben a „zöngétlen" hangok jelöletlenek fonológiailag, a „zöngés" hangok azonban hordozzák a [zöngés] jegyet (azaz a hollandban „valódi" zöngésségi különbség van, a németben viszont sokkal inkább az aspiráció a megkülönböztető

jegy). Ebből az következik, hogy a németben a szóvégi zöngétlenedés során egy olyan jegyet kap a szegmentum, amellyel addig nem rendelkezett, a hollandban viszont a zöngétlenedés ellenkezőleg, egy jegy elvesztését jelenti. Ha a szerkezet zsugorodását gyengülésnek, a gyarapodását pedig erősödésnek tekintjük, akkor a németben a szóvégi zöngétlenedés erősödés, a hollandban viszont gyengülés.

4. Tágabb kontextus: a változások reduktív jellege. Amennyiben elfogadjuk a mássalhangzó-gyengüléseket mint a hangváltozások osztályozásának érvényes kategóriáját, óhatatlanul adódik a felismerés, hogy az ilyen változások jóval gyakoribbak, mint a fordított irányúak, azaz az erősödések. Lehetséges tehát, hogy az egész kérdéskör tágabb kontextusát a nyelvi változások dominánsan reduktív jellege adja meg; vessünk tehát erre egy gyors pillantást. Közismert tapasztalat, hogy a nyelvi változások (különösen is a hangváltozások) sokkal gyakrabban zsugorítják a nyelvi formák hangalakját, mint gyarapítják. Könnyű erre szinte a világ bármely, kellőképpen feldolgozott történetű nyelvéből példát hozni; mi itt a görög 'egészség' jelentésű szó rekonstruált és dokumentált történetével illusztráljuk a hangváltozások reduktív jellegét. Az indoeurópai alapnyelvre tételezett rekonstrukció *$*h_2jug^wih_3esja$* (BEEKES 2009 alapján; a korábbi rekonstrukció *$*h_1sug^wih_3esja$* volt). Ebből szabályos hangváltozások útján az (5) példában látható formákon keresztül jutunk el a mai görög [ja] alakig.

(5)	indoeurópai	*$h_2jugwih_3esja$*
	ógörög	[hygieja]
	középkori görög 1	[iɣija]
	középkori görög 2	[ija]
	újgörög	[ja]

Az olyan hangváltozások, amelyek a szavak hangalakját nem zsugorítják, hanem bővítik, ritkák ugyan, de előfordulnak. Szórványos példái közé tartoznak az olyan formák, mint az angol *sound* 'hang' vagy a német *jemand* 'valaki'; ezekben a szóvégi [d] etimológiailag indokolatlan (a magyar etimológia hagyományos terminológiájában *szervetlen járulékhang*); az angol szó az ófrancia *son* késő középkori átvétele, a német szó pedig a *Mann* 'ember' összetétele. Láthatóak ugyanakkor rendszeres típusai is a hangalakot bővítő hangváltozásoknak. A francia nyelv korai történetében bizonyos szonoránscsoportokban hangtörvényszerűen megjelent egy zárhang (6), és fonetikailag nagyon hasonló folyamatokra utalnak az ógörög bizonyos morfofonológiai váltakozásai (7).

(6) latin *sim(i)lare, *vol(e)re* > francia *sem<u>b</u>ler* 'hasonlít', *vou<u>d</u>r(ais)* 'akar'

(7) görög *anēr* ~ birt. eset *an<u>d</u>ros* 'férfi' (vö. *patēr ~ patros* 'apa')

A magyar etimológiai kutatások tanúsága szerint érdekes módon ebben a nyelvben mintha különösen magas lenne az ehhez hasonló rendszertelen mássalhangzós bővülések száma (pl. *férc, barlang, gomb, hárs;* l. NYIRKOS 1987, valamint ÚESz.).

Mindezen megfigyelésekkel együtt is régi felismerés, hogy a nyelvi változások nagy többségének iránya mégiscsak a hangalakok zsugorítása akár a szegmentumok számát, akár az egész alak időtartamát tekintve. Annak, hogy a szavak mégsem „fogynak el", az oka az időről időre történő bővülésük „idegen" anyaggal: képzők vonódnak bele a szótőbe, szomszédos szavak szintaktikai szerkezeteken keresztül egymáshoz tapadnak, és az egyik a másiknak a morfológiai részévé válik; és így tovább. Ez utóbbi miatt a kérdés természetesen szorosan kapcsolódik a grammatikalizáció jelenségeihez is. Ez a három nagyon általános folyamattípus mintegy örök körforgásban tartja a nyelvet: hangalaki zsugorodás, egyéb nyelvi (lexikális vagy morfológiai) anyaggal való kiegészítés, végül szerkezeti tömörödés. Ezt a megfigyelést persze már sokan sokféleképpen artikulálták; a magyar szakirodalomból említésre méltó például D. MÁTAI (2007); egyébként az egyik legszellemesebb összefoglalását a jelenségnek talán KELLER (1994) adja, részint LÜDTKE (1980, 1986) alapján.

Az utóbbi szerző magyarázata szerint ez a túlnyomórészt egyirányú körforgás az emberi nyelv legáltalánosabb értelemben vett szerveződéséből következik. Abból indul ki, hogy minden megnyilatkozás, minden nyelvi alakulat két alapvető szinten szerveződik: van lexikális-grammatikai megformáltsága és van hangalaki megformáltsága. Ez idáig nem egyéb, mint a kettős tagolódás jól ismert tulajdonsága. A két szint között azonban van egy nagyon lényeges különbség. A hangalaki megformáltság felülről korlátos, alulról azonban nem. Ha a magasabbik szint tartalma adott, az alacsonyabb szintet tekintve sokféleképpen elhangozhat a közlendőnk: lehet mívesebben, teljesebben artikulált, lehet spontánabb, lazább, lehet egészen elmosódott is betegség, fáradtság és egyéb okok miatt. A maximálisan kiartikulált megvalósuláson azonban „fölfele" nem lehet túlmenni.

A lexikális-grammatikai megformáltság szintje ezzel szemben alulról korlátos, felülről viszont nem. Ha adott a tartalom, amelyet az adott kommunikációs helyzetben át akarunk adni, akkor adott a lexikális és nyelvtani minimum, amely ehhez szükséges. Fölfelé azonban tetszőleges mértékig eltérhetünk, ameddig csak a másik fél figyelme vagy egyéb fizikai korlátok ezt lehetővé teszik (*jó napot → jó napot kívánok → szép jó napot kívánok → szép jó napot kívánok, kedves → szép jó napot kívánok, kedves kisasszony* stb.). A nyelv kettős tagoltsága által meghatározott két szintnek ez az aszimmetriája, valamint a kettő között fennálló kapcsolat mintegy automatikusan eredményezi ezt a „lefelé" tartó mozgást: a hangalak bármikor képes zsugorodni, a magasabb szint azonban bármikor képes újabb anyaggal pótolni azt, ami a zsugorodás folyamán elveszett. A gyengüléseknek nevezett hangváltozások ebbe a tágabb folyamatba illeszkednek.

5. Összefoglalás. Ez a rövid áttekintés a mássalhangzó-gyengülések szinte kimeríthetetlen kérdéskörébe pillantott bele. Szóltunk a definíció problémáiról és a besorolás nehézségeiről. Röviden tárgyaltunk néhány konkrét esetet, amelyek egyszersmind az egyik legégetőbb kérdésre, a hangkörnyezet kérdésére is rámutatnak. Végül bemutattuk a gyengülések jelenségkörének tágabb kontextusát, vagy legalábbis egy lehetséges tágabb kontextust, a nyelvi változások általánosan reduktív jellegét. Mindegyik itt érintett kérdésnek külön-külön is

könyvtárnyi irodalma van, de ha itt a téma iránti érdeklődést fel tudtuk kelteni, célunkat már elértük.

Kulcsszók: mássalhangzó-gyengülés (leníció), hangváltozás, történeti fonológia, mássalhangzó-erősség, reduktív nyelvi változás.

Hivatkozott irodalom

E. Abaffy Erzsébet 2003. Hangtörténet. In: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc szerk., *Magyar nyelvtörténet.* Osiris Kiadó, Budapest.

Balogné Bérces, Katalin 2011. Weak and semiweak phonological positions in English. *Journal of English Studies* 9: 75–96. https://doi.org/10.18172/jes.160

Balogné Bérces, Katalin 2022. Accent boundaries and linguistic continua in the laryngeal subsystems of English. *Linguistics Beyond and Within* 8: 24–36. https://doi.org/10.31743/lingbaw.14955

Balogné Bérces, Katalin – Honeybone, Patrick 2012. Splitting 'intervocalic'. Expanding the typology of lenition environments. *Acta Linguistica Hungarica* 59: 27–48. DOI: 10.1556/aling.59.2012.1-2.2

Bárczi Géza 1958. *Magyar hangtörténet*. 2., bővített kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.

Bauer, Laurie 2008. Lenition revisited. *Journal of Linguistics* 44: 605–624. https://doi.org/10.1017/S0022226708005331

Beekes, Robert 2009. *Etymological Dictionary of Greek*. Brill, Leiden.

Blevins, Juliette 2004. *Evolutionary phonology. The emergence of sound patterns*. Cambridge University Press, Cambridge. https://doi.org/10.1017/CBO9780511486357

Blevins, Juliette 2006. A theoretical synopsis of Evolutionary Phonology. *Theoretical Linguistics* 32: 117–166. https://doi.org/10.1515/TL.2006.009

Brandão de Carvalho, Joaquim – Scheer, Tobias – Ségéral, Philippe eds. 2008. *Lenition and Fortition*. Mouton de Gruyter, Berlin – New York. https://doi.org/10.1515/9783110211443

Browman, Catherine P. – Goldstein, Louis M. 1986. Towards an Articulatory Phonology. *Phonology Yearbook* 3: 219–252. https://doi.org/10.1017/S0952675700000658

Browman, Catherine P. – Goldstein, Louis M. 1989. Articulatory Gestures as Phonological Units. *Phonology* 6: 201–251. https://doi.org/10.1017/S0952675700001019

Budenz József 1873. *Rövid finn nyelvtan (alaktan) és olvasmányok*. Aigner, Budapest.

Budenz József 1880. *Finn nyelvtan*. 2. kiadás. Knoll, Budapest.

Budenz József 1900. *Finn nyelvtan*. 5. kiadás. Átdolgozta: Szinnyei József. Hornyánszky, Budapest.

Cser, András 2003. *The typology and modelling of obstruent lenition and fortition processes*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Cser András 2010. A hangváltozások osztályozásához. *Nyelvtudományi Közlemények* 106: 115–131.

Cser, András 2026. Lenition and Fortition. Environments, Processes, and Representations. In: Ledgeway, Adam – Aldridge, Edith – Breitbarth, Anne – É. Kiss, Katalin – Salmons, Joseph – Simonenko, Alexandra eds., *The Wiley Blackwell Companion*

to Diachronic and Historical Linguistics. https://doi.org/10.1002/9781119898023.wbcdl068

Donegan, Patricia – Stampe, David 1979. The Study of Natural Phonology. In: Dinnsen, Daniel ed., *Current Approaches to Phonological Theory,* Indiana University Press, Bloomington. 126–173.

Dressler, Wolfgang U. – Siptár Péter 1998. A magyar nyelv természetes fonológiája felé. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 19: 35–60.

Escure, Geneviève 1977. Hierarchies and phonological weakening. *Lingua* 43: 55–64. https://doi.org/10.1016/0024-3841(77)90048-1

Fónagy Iván 1963. *A metafora a fonetikai műnyelvben*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Harris, John 2003. Grammar-internal and grammar-external assimilation. In: Solé, Maria-Josep – Recasens, Daniel – Romero, Joaquin eds., *Proceedings of the 15th International Congress of Phonetic Sciences*. Causal Productions, Barcelona. 281–284.

Holsinger, David J. 2008. Germanic prosody and consonantal strength. In: Brandão de Carvalho, Joaquim – Scheer, Tobias – Ségéral, Philippe eds., *Lenition and Fortition*. Mouton de Gruyter, Berlin – New York. 273–300. https://doi.org/10.1515/9783110211443.2.273

Honeybone, Patrick 2008. Lenition, weakening and consonantal strength: tracing concepts through the history of phonology. In: Brandão de Carvalho, Joaquim – Scheer, Tobias – Ségéral, Philippe eds., *Lenition and Fortition*. Mouton de Gruyter, Berlin – New York. 9–92. https://doi.org/10.1515/9783110211443.1.9

Honeybone, Patrick 2012. Lenition in English. In: Nevalainen, Terttu – Traugott, Elizabeth eds., *The Oxford Handbook of the History of English*. Oxford University Press, New York 773–787. https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199922765.013.0064

Hyman, Larry 1975. *Phonology. Theory and Analysis*. Holt, Reinhart and Winston, New York.

Iverson, Gregory K. – Salmons, Joseph C. 2003a. Laryngeal enhancement in early Germanic. *Phonology* 20: 43–74. https://doi.org/10.1017/S0952675703004469

Iverson, Gregory K. – Salmons, Joseph C. 2003b. Legacy Specification in the Laryngeal Phonology of Dutch. *Journal of Germanic Linguistics* 15: 1–26.

Iverson, Gregory K. – Salmons, Joseph C. 2007. Domains and directionality in the evolution of German final fortition. *Phonology* 24: 121–145. https://doi.org/10.1017/S0952675707001133

Katz, Jonah 2016. Lenition, Perception, and Neutralisation. *Phonology* 33: 43–85. https://doi.org/10.1017/S0952675716000038

Keller, Rudi 1994. *On language change*. Routledge, London. https://doi.org/10.4324/9780203993286

Kingston, John 2008. Lenition. In: Colantoni, Laura – Steele, Jeffrey eds., *Selected Proceedings of the 3rd Conference on Laboratory Approaches to Spanish Phonology*. Cascadilla Press, Somerville. 1–31.

Kirchner, Robert 1998. *An effort-based approach to consonant lenition*. Doktori (PhD) értekezés. University of California, Los Angeles.

Kis Tamás 2015. Leíró hangtan és hangtörténet. *Magyar Nyelvjárások* 52: 89–124.
Lavoie, Lisa 2001. *Consonant strength. Phonological patterns and phonetic manifestations*. Garland, New York – London.
Lüdtke, Helmut 1980. Sprachwandel als universals Phänomen. In: Lüdtke, Helmut Hrsg., *Kommunikationstheoretische Grundlagen des Sprachwandels*. Walter de Gruyter, Berlin – New York.
Lüdtke, Helmut 1986. Esquisse d'une théorie du changement langagier. *La Linguistique* 22: 3–46.
D. Mátai Mária 2007. *A magyar szófajtörténet általános kérdései*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Nyrop, Kristoffer 1899. *Grammaire historique de la langue française*. Bojesen, Koppenhága.
Nyirkos István 1987. *Az inetimologikus mássalhangzók a magyarban*. KLTE, Debrecen.
Parker, Steve 2008. Sound Level Protrusions as Physical Correlates of Sonority. *Journal of Phonetics* 36: 55–90. https://doi.org/10.1016/j.wocn.2007.09.003
Parker, Steve 2011. Sonority. In: van Oostendorp, Marc – Ewen, Colin J. – Hume, Elizabeth – Rice, Keren eds., *The Blackwell Companion to Phonology*. Wiley-Blackwell, Malden–Oxford. 1160–1184.
Passy, Paul 1890. *Etude sur les changements phonetiques*. Firmin-Didot, Paris.
Pedersen, Holger 1909. *Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
Scheer, Tobias – Ségéral, Philippe 2008. Positional factors in lenition and fortition. In: Brandão de Carvalho, Joaquim – Scheer, Tobias – Ségéral, Philippe eds., *Lenition and Fortition*. Mouton de Gruyter, Berlin – New York. 131–172. https://doi.org/10.1515/9783110211443.1.131
Stampe, David 1979. *A dissertation on natural phonology*. Garland, New York.
Szigetvári Péter 1998. Kormányzás a fonológiában. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 19: 165–214.
Szigetvári, Péter 2008a. What and where? In: Brandão de Carvalho, Joaquim – Scheer, Tobias – Ségéral, Philippe eds., *Lenition and Fortition*. Mouton de Gruyter, Berlin – New York. 93–129. https://doi.org/10.1515/9783110211443.1.93
Szigetvári, Péter 2008b. Two directions for lenition. In: Brandão de Carvalho, Joaquim – Scheer, Tobias – Ségéral, Philippe eds., *Lenition and Fortition*. Mouton de Gruyter, Berlin – New York. 561–592. https://doi.org/10.1515/9783110211443.3.561
Thurneysen, Rudolf 1898. Review of Pedersen: Aspirationen i irsk: en sproghistorisk undersögelse. *Anzeiger fur indogermanische Sprach- und Altertumskunde. Beiblatt zu den Indogermanischen Forschungen* 9: 42–48.
Thurneysen, Rudolf 1909. *Handbuch des Alt-Irischen*. Winter, Heidelberg.
ÚESz. = *Új magyar etimológiai szótár*. Szerk. Gerstner Károly. MTA Nyelvtudományi Intézet / ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest. https://uesz.nytud.hu (2026. 07. 28.)

The mysterious world of consonant lenitions

This paper provides an overview of consonant lenition from the perspectives of historical linguistics and phonological theory. It argues that, despite the widespread use of the term, the definition and empirical scope of lenition remain controversial. The first part reviews the principal approaches to defining lenition, contrasting phonetically based accounts with phonological analyses and discussing the conceptual difficulties involved in establishing a coherent notion of consonantal strength. The paper then examines a number of well-known historical case studies, focusing on the role of phonological environment and showing that lenition cannot be reduced to a simple set of contextual conditions. Particular attention is paid to intervocalic weakening, stress-dependent voicing, and final devoicing, all of which raise important typological and theoretical questions. Finally, the discussion situates lenition within the broader tendency toward reduction in language change and suggests that consonant weakening is best understood as one manifestation of this general diachronic pattern. Rather than offering an exhaustive treatment, the paper aims to provide a concise synthesis of the central conceptual issues and their historical and typological implications.

Keywords: consonant lenition, sound change, historical phonology, consonantal strength, reductive language change.

Cser András
Pázmány Péter Katolikus Egyetem
ELTE Nyelvtudományi Kutatóközpont